

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

[૨૦૧૬] ૩ એસ.સી.આર. ૪૦૭

રાજીવ કુમાર ગુપ્તા અને અન્ય

વિ.

ભારત સંઘ અને અન્ય

(રિટ પિટિશન (સિવિલ) નંબર ૫૨૧ / ૨૦૦૮)

જૂન ૩૦, ૨૦૧૬

[જે. ચેલમેશ્વર અને અભય મનોહર સપ્રે, ન્યાયમૂર્તિશ્રી]

પર્સન્સ વિથ ડિસેનિલિટીઝ (ઇક્વલ ઓપોર્ચુનિટીઝ, પ્રોટેક્શન ઓફ રાઇટ્સ એન્ડ ફુલ પાર્ટિસિપેશન) એક્ટ, ૧૯૯૫ (વિકલાંગ વ્યક્તિ સમાન તકો, અધિકારોનું રક્ષણ અને સંપૂર્ણ ભાગીદારી અધિનિયમ, ૧૯૯૫) કલમ ૨(ટી) ૩૨, ૩૩ ઓફિસ મેમોરેન્ડા નં. ૩૬૦૩૫/૧૬/૯૧-ઇસ્ટ (એસ.સી.ટી) તારીખ ૧૮.૦૨.૧૯૯૭ અને નં. ૩૬૦૩૫/૩/૨૦૦૪-ઇસ્ટ (આર.ઇ.એસ) તારીખ ૨૯.૧૨.૨૦૦૫ ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ પર્સોનેલ એન્ડ ટ્રેનિંગ, ભારત સરકાર

દ્વારા જેમાં વિકલાંગોને પ્રસાર ભારતી કોર્પોરેશનમાં ગ્રુપ એ અને બી જગ્યાઓમાં આવતી ઓળખાયેલી જગ્યાઓમાં ૩% અનામતના વૈધાનિક લાભથી વંચિત રાખવામાં આવ્યા - તેની કાયદેસરતા - ઠરાવવામાં આવ્યું: મેમોરેન્ડા ગેરકાયદેસર અને ૧૯૯૫ ના અધિનિયમ સાથે અસંગત છે - એકવાર જગ્યા ઓળખાઈ જાય, તેનો અર્થ એ છે કે વિકલાંગ વ્યક્તિ ઓળખાયેલી જગ્યા સાથે સંકળાયેલા કાર્યો કરવા માટે સંપૂર્ણપણે સક્ષમ છે, કલમ ૩૩ હેઠળ ત્રણ ટકાથી ઓછી ન હોય તે હદે અનામત અનુસરવી જોઈએ - ઉક્ત જગ્યા ભરવા માટે રાજ્ય દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી ભરતીની પદ્ધતિને ધ્યાનમાં લીધા વિના જગ્યા પી.ડબલ્યુ.ડી માટે અનામત રાખવી જોઈએ - આમ, સરકારને તમામ ઓળખાયેલી જગ્યાઓમાં ગ્રુપ એ અને ગ્રુપ બી માં, આવી જગ્યાઓ ભરવાની પદ્ધતિને ધ્યાનમાં લીધા વિના, પી.ડબલ્યુ.ડી ને ત્રણ ટકા અનામત વિસ્તારવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો - પ્રસાર ભારતી (બ્રોડકાસ્ટિંગ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા) એક્ટ, ૧૯૯૦ - ઓફિસ મેમોરેન્ડા નં. ૩૬૦૩૫/૧૬/૯૧-ઈસ્ટ (એસ.સી.ટી) તારીખ ૧૮.૦૨.૧૯૯૭ અને નં. ૩૬૦૩૫/૩/૨૦૦૪-ઈસ્ટ (આર.ઈ.એસ) તારીખ ૨૯.૧૨.૨૦૦૫.

રિટ પિટિશન મંજૂર કરતા અને સિવિલ અપીલનો નિકાલ કરતા, કોર્ટે

ઠેરવ્યું: ૧. આક્ષેપિત મેમોરેન્ડા ગેરકાયદેસર અને પર્સન્સ વિથ ડિસેનિલિટીઝ (ઇક્વલ ઓપોર્ચ્યુનિટીઝ, પ્રોટેક્શન ઓફ રાઈટ્સ એન્ડ કુલ પાર્ટિસિપેશન)

એક્ટ, ૧૯૯૫ સાથે અસંગત છે. સરકારને ગ્રુપ એ અને ગ્રુપ બી ની તમામ ઓળખાયેલી જગ્યાઓ માં પી.ડબલ્યુ.ડી ને ત્રણ ટકા અનામત વિસ્તારવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે, આવી જગ્યાઓ ભરવાની પદ્ધતિને ધ્યાનમાં લીધા વિના. [પેરા ૨૫] [૪૧૮-૭]

૨.૧ એવી રજૂઆત કે *ઈન્દ્રા સાહની માં બહુમતીનો મત ગ્રુપ એ અને ગ્રુપ બી ની ઓળખાયેલી જગ્યાઓમાં બઢતીમાં અનામતને રોકવા માટે પણ લાગુ થવો જોઈએ, તે સ્વીકારી શકાય નહીં. *ઈન્દ્રા સાહની નો ચુકાદો અનુચ્છેદ ૧૬(૪) ના વ્યાપમાં આવતા નાગરિકોના પછાત વર્ગોની તરફેણમાં અનામતના સંદર્ભમાં ઉદ્ભવ્યો હતો. *ઈન્દ્રા સાહની માં નિર્ધારિત સિદ્ધાંત માત્ર ત્યારે જ લાગુ પડે છે જ્યારે રાજ્ય અમુક વર્ગના નાગરિકોને જેમને પછાત વર્ગ તરીકે ઓળખવામાં આવ્યા હોય તેમને રાજ્ય હેઠળ રોજગારની બાબતમાં પસંદગીયુક્ત સારવાર આપવા માંગે. અનુચ્છેદ ૧૬(૪) રાજ્યને અનુચ્છેદ ૧૬(૧) હેઠળ અન્ય વર્ગના નાગરિકોને ભેદભાવપૂર્ણ સારવાર (અનામત) પૂરી પાડવાથી રોકતું નથી જો તેઓ અન્યથા આવી સારવાર માટે પાત્ર હોય. જોકે, કાયદા હેઠળ આવી પસંદગીયુક્ત સારવાર ઊભી કરવા માટે, અનુચ્છેદ ૧૬(૧) ના આદેશ સાથે સુસંગત રીતે, રાજ્ય અનુચ્છેદ ૧૬(૧) માં દર્શાવેલ જાતિ, ધર્મ વગેરે જેવા પરિબળોમાંથી કોઈપણને આધાર તરીકે પસંદ કરી શકે નહીં. પી.ડબલ્યુ.ડી માટે અનામત પૂરી પાડવાનો આધાર શારીરિક વિકલાંગતા છે અને અનુચ્છેદ ૧૬(૧)

હેઠળ પ્રતિબંધિત કોઈ માપદંડ નથી. આમ, *ઈન્ફ્રા સાહની માં નિર્ધારિત બઢતીમાં કોઈ અનામત ન હોવાનો નિયમ પી.ડબલ્યુ.ડી માટે સ્પષ્ટપણે અને ધોરણસર રીતે કોઈ લાગુ પડતો નથી. [પેરા ૧૫, ૧૬, ૨૧] [જ૧૫-બી; જ૧૬-એ; જ૧૭-ડી-ઈ; જ૧૮-એ]

૨.૨ ૧૯૯૫ નો અધિનિયમ 'એશિયા અને પેસિફિક પ્રદેશમાં વિકલાંગ લોકોની સંપૂર્ણ ભાગીદારી અને સમાનતા પરની ઘોષણા' હેઠળ ભારતની જવાબદારીઓને પૂર્ણ કરવા માટે ઘડવામાં આવ્યો હતો. ૧૯૯૫ ના અધિનિયમ પાછળનો ઉદ્દેશ્ય પી.ડબલ્યુ.ડી ને સમાજમાં એકીકૃત કરવાનો અને તેમની આર્થિક પ્રગતિ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે. ઉદ્દેશ્ય પી.ડબલ્યુ.ડી ને 'તેમના પોતાના ભાગ્યના નિર્માતા' માં ફેરવવાનો છે. પી.ડબલ્યુ.ડી ની અનુચ્છેદ ૧૬(જ) હેઠળ કલ્પના કરાયેલ પછાત વર્ગો સાથે સરખામણી થઈ શકે નહીં અને ન થવી જોઈએ. કદાચ, પછાત વર્ગો અને પી.ડબલ્યુ.ડી બંને માટે સામાજિક વલણ અને ઐતિહાસિક ઉપેક્ષા વગેરે જેવા કેટલાક પરિબલો સામાન્ય છે. [પેરા ૨૨] [જ૧૮-બી-સી]

૨.૩ ૧૯૯૫ ના અધિનિયમ પછીના લાંબા વર્ષોમાં સરકારી રોજગારમાં પી.ડબલ્યુ.ડી ની સંખ્યા (૩% થી ઘણી ઓછી) સ્વીકૃત રીતે ઓછી હોવાની નોંધ લેવી નિરાશાજનક છે. તેમના પ્રવેશના અવરોધોની, આમ, ૧૯૯૫ ના

અધિનિયમના કાનૂની માળખામાં કડક ધોરણો દ્વારા ચકાસણી થવી જોઈએ.

[પેરા ૨૩] [૪૧૮-ડી]

૨.૪ ૧૯૯૫ ના અધિનિયમની કલમો ૩૨ અને ૩૩ નું સંયુક્ત વાંચન વહીવટની આવશ્યકતાઓ અને પી.ડબલ્યુ.ડી ને વધુ તકો પૂરી પાડવાની અનિવાર્યતા વચ્ચે સુંદર અને રચાયેલ સંતુલન સ્પષ્ટ કરે છે. તેથી, કલમ ૩૨ હેઠળ ઓળખની કવાયત નિર્ણાયક છે. એકવાર જગ્યા ઓળખાઈ જાય, તેનો અર્થ એ છે કે પી.ડબલ્યુ.ડી ઓળખાયેલી જગ્યા સાથે સંકળાયેલા કાર્યો કરવા માટે સંપૂર્ણપણે સક્ષમ છે. એકવાર આ રીતે સક્ષમ જણાયા પછી, કલમ ૩૩ હેઠળ ત્રણ ટકાથી ઓછી ન હોય તે હદે અનામત અનુસરવી જોઈએ. એકવાર જગ્યા ઓળખાઈ જાય, ઉક્ત જગ્યા ભરવા માટે રાજ્ય દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી ભરતીની પદ્ધતિને ધ્યાનમાં લીધા વિના તે પી.ડબલ્યુ.ડી માટે અનામત રાખવી જોઈએ. [પેરા ૨૪] [૪૧૮-ડી-એફ]

*ઈન્દ્રા સાહની અને અન્ય વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્ય ૧૯૯૨ સપ્તી (૩) એસસીસી ૨૧૫;

જનરલ મેનેજર, સધર્ન રેલવે અને અન્ય વિરુદ્ધ રંગાચારી એઆઈઆર ૧૯૬૨ એસસી ૩૬: ૧૯૬૨ એસસીઆર ૫૮૬; ટી. દેવદાસન વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને

અન્ય એઆઈઆર ૧૯૬૪ એસસી ૧૭૯: ૧૯૬૪ એસસીઆર ૬૮૦; કેરળ રાજ્ય વિરુદ્ધ એન.એમ. થોમસ ૧૯૭૬ (૧) એસસીઆર ૯૦૬: (૧૯૭૬) ૨ એસસીસી ૩૧૦ – સંદર્ભિત.

કેસ લો સંદર્ભ

૧૯૯૨	સપ્લી (૩) એસસીસી ૨૧૫	સંદર્ભિત	પેરા ૮ ડી
૧૯૬૨	એસસીઆર ૫૮૬	સંદર્ભિત	પેરા ૧૪
૧૯૬૪	એસસીઆર ૬૮૦	સંદર્ભિત	પેરા ૧૭
૧૯૭૬ (૧)	એસસીઆર ૯૦૬	સંદર્ભિત	પેરા ૧૭ ઈ

સિવિલ મૂળ અધિકારક્ષેત્ર: રિટ પિટિશન (સિવિલ) નંબર ૫૨૧ / ૨૦૦૮

સાથે

સિવિલ અપીલ નંબર ૫૩૮૯ / ૨૦૧૬

બાસવા પ્રભુ પાટીલ, એસ. કે. રોંગતા, વરિષ્ઠ વકીલો, સુશ્રી રીના સિંઘ, એએજી (એએજી), રાજન મણિ, મોસેસ રાજ જી. એસ., ઈર્શાદ અહમદ, ડૉ. મનીષ સિંઘવી, દેવાંશુ કુમાર દેવેશ, ઈર્શાદ અહમદ, પુરુષોત્તમ શર્મા ત્રિપાઠી, મુકેશ કુમાર સિંઘ, રવિ ચંદ્ર પ્રકાશ, લવ કુમાર, એલ. નિધિ રામ શર્મા, રણવીર સિંઘ ચિહ્નર, સંજીવ કે. સરોહા, સુશ્રી કીર્તિ કુમાર, પ્રશાંત સિંઘ, રામેશ્વર પ્રસાદ

ગોયલ, રાજીવ શર્મા, સુશ્રી ઐશ્વર્યા ભાટી, દિલીપ કુમાર નાગર, ટી. ગોપાલ, અંશુલ શર્મા, ગ્રુપ કેપ્ટન કરણ સિંઘ ભાટી, સુદીપ કુમાર, સી. ડી. સિંઘ, ઉદિત દેશપાંડે, સૌરભ પ્રકાશ, મોહિન્દર જીત સિંઘ, યાદવ નરેન્દ્ર સિંઘ, નિખિલ મજીઠીયા, હાજર રહેલા પક્ષકારો તરફથી વકીલો.

કોર્ટનો ચુકાદો આ મુજબ આપવામાં આવ્યો હતો

જે. ચેલમેશ્વર, ન્યાયમૂર્તીશ્રી

૧. એસએલપી (સિવિલ) (એસએલપી (સીવીલ)) નંબર ૨૪૪ / ૨૦૧૬ માં રજા મંજૂર કરવામાં આવે છે.

૨. અરજદારો પ્રસાર ભારતી કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા (ત્યારબાદ, "પ્રસાર ભારતી") માં કાર્યરત છે, જે પ્રસાર ભારતી (બ્રોડકાસ્ટિંગ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા) એક્ટ, ૧૯૯૦ (ત્યારબાદ "૧૯૯૦ નો અધિનિયમ") દ્વારા અસ્તિત્વમાં આવેલ વૈધાનિક કોર્પોરેશન છે. અરજદારો પર્સન્સ વિથ ડિસેનિલિટીઝ (ઇક્વલ ઓપોર્ચુનિટીઝ, પ્રોટેક્શન ઓફ રાઇટ્સ એન્ડ કુલ પાર્ટિસિપેશન) એક્ટ, ૧૯૯૫ (ત્યારબાદ "૧૯૯૫ નો અધિનિયમ") ની કલમ ૨(t) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત કર્યા મુજબ 'વિકલાંગ વ્યક્તિઓ' (ત્યારબાદ, "પી.ડબલ્યુ.ડી") છે. તેઓએ ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ પર્સોનેલ એન્ડ ટ્રેનિંગ, ભારત સરકાર દ્વારા જારી કરાયેલ બે ઓફિસ મેમોરેન્ડા નં. ૩૬૦૩૫/૧૬/૯૧-ઇસ્ટ

(એસ.સી.ટી) તારીખ ૧૮.૦૨.૧૯૯૭ અને નં. ૩૬૦૩૫/૩/૨૦૦૪-ઈસ્ટ (આર.ઈ.એસ) તારીખ ૨૯.૧૨.૨૦૦૫ (ત્યારબાદ અનુક્રમે આક્ષેપિત મેમોરેન્ડમ આઈ અને આઈઆઈ) થી નારાજ થઈને આ રિટ પિટિશન દાખલ કરી છે. અરજદારોની ફરિયાદ એ છે કે આક્ષેપિત મેમોરેન્ડા તેમને પ્રસાર ભારતીમાં ગ્રુપ એ અને ગ્રુપ બી ની જગ્યાઓના સંબંધમાં ૧૯૯૫ ના અધિનિયમ હેઠળ અનામતના વૈધાનિક લાભથી વંચિત રાખે છે.

૩. પ્રસાર ભારતીમાં જગ્યાઓને ચાર જૂથોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવી છે – એ થી ડી. દરેક જૂથમાં જગ્યાઓના સંખ્યાબંધ વર્ગો હોય છે અને દરેક વર્ગમાં સંખ્યાબંધ જગ્યાઓ હોય છે. ભારત સરકાર દ્વારા ૧૮.૦૧.૨૦૦૭ ના જાહેરનામા નં. ૧૬-૭૦/૨૦૦૪-ડીડી.આઈઆઈઆઈ (ત્યારબાદ, "જાહેરનામું" દ્વારા કેટલીક જગ્યાઓને પી.ડબલ્યુ.ડી (ત્યારબાદ "ઓળખાયેલી જગ્યાઓ") થી ભરવા માટે યોગ્ય જગ્યાઓ તરીકે ઓળખવામાં આવી હતી; જે ૧૯૯૫ ના અધિનિયમની કલમ ૩૨ હેઠળના આદેશના પાલનમાં એક કવાયત છે. આવી ઓળખ પછી, 'યોગ્ય સરકાર' ને કલમ ૩૩ હેઠળ પી.ડબલ્યુ.ડી ની તરફેણમાં ઓળખાયેલી જગ્યાઓમાં ત્રણ ટકાથી ઓછી ન હોય તેટલી જગ્યાઓ અનામત રાખવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો છે.

૪. ૧૯૯૦ ના અધિનિયમ હેઠળ ઘડવામાં આવેલા નિયમો મુજબ, પ્રસાર ભારતીમાં વિવિધ જગ્યાઓ (એ થી ડી જૂથોમાં આવતી) ત્રણ અલગ અલગ પદ્ધતિઓ દ્વારા ભરવાની હોય છે એટલે કે સીધી ભરતી, બઢતી અને કેટલીક જગ્યાઓ અંશતઃ સીધી ભરતી દ્વારા અને અંશતઃ બઢતી દ્વારા.

૫. મેમોરેન્ડમ આઈઆઈ પ્રસાર ભારતીમાં તમામ ઓળખાયેલી જગ્યાઓમાં ત્રણ ટકાની હદે પી.ડબલ્યુ.ડી ની તરફેણમાં અનામતની જોગવાઈ કરે છે, જ્યારે તે સીધી ભરતી દ્વારા ભરવામાં આવે છે. જોકે, તે ગ્રુપ 'સી' અને 'ડી' માં આવતી ઓળખાયેલી જગ્યાઓમાં ભરતીની પદ્ધતિને ધ્યાનમાં લીધા વિના એટલે કે સીધી ભરતી દ્વારા અથવા બઢતી દ્વારા ત્રણ ટકા અનામતની જોગવાઈ કરે છે. પરિણામે, જ્યાં સુધી ગ્રુપ 'એ' અને 'બી' માં ઓળખાયેલી જગ્યાઓનો સવાલ છે ત્યાં સુધી પી.ડબલ્યુ.ડી ની તરફેણમાં ત્રણ ટકા અનામતનો વૈધાનિક લાભ નકારવામાં આવે છે, કારણ કે આ જગ્યાઓ, પ્રસાર ભારતીના સંબંધિત નિયમો હેઠળ, માત્ર સીધી ભરતી દ્વારા જ ભરવાની છે.

૬. અમારી સમક્ષના મુદ્દાનો સાર એ છે કે ગ્રુપ એ અને બી માં આવતી ઓળખાયેલી જગ્યાઓમાં ત્રણ ટકા અનામતના વૈધાનિક લાભનો આક્ષેપિત મેમોરેન્ડા દ્વારા ઈનકાર કાયદેસર છે કે નહીં. અરજદારો દલીલ કરે છે કે, આવો

ઈનકાર ૧૯૯૫ ના અધિનિયમની કલમ ૩૨ અને ૩૩ હેઠળ રાજ્યની જવાબદારીઓનું ઉદ્ધંધન કરે છે અને ઉક્ત અધિનિયમના ઉદ્દેશ્યને નબળો પાડે છે જે સંસદ દ્વારા અન્ય બાબતોની સાથે સાથે રોજગારની બાબતોમાં પી.ડબલ્યુ.ડી ની સંપૂર્ણ ભાગીદારી માટેની તકો સુનિશ્ચિત કરવા ઘડવામાં આવ્યો હતો.

૭. આક્ષેપિત મેમોરેન્ડાના ઇતિહાસ અને પૃષ્ઠભૂમિની નોંધ લેવી સુસંગત છે. ૧૯૯૫ ના અધિનિયમના અમલ પછી, ગ્રુપ એ અને બી માં આવતી કેટલીક ઓળખાયેલી જગ્યાઓ પર અનામતનો લાભ વિસ્તારવાના હેતુથી આક્ષેપિત મેમોરેન્ડમ-આઈ જારી કરવામાં આવ્યો હતો, જે પ્રસાર ભારતીના સંબંધિત નિયમો હેઠળ માત્ર સીધી ભરતી દ્વારા જ ભરવાની છે. આ મેમોરેન્ડમ પછી અન્ય કેટલાક (અમારા વર્તમાન હેતુ માટે તે દરેકની તપાસ કરવી જરૂરી નથી) આવ્યા હતા જેનાથી પી.ડબલ્યુ.ડી ઉમેદવારોને અનામતના સંબંધમાં ભારત સરકારના ઉદ્દેશ્ય અંગે નોંધપાત્ર મૂંઝવણ ઊભી થઈ. સમસ્યા અંગે સરકારની સમજણને સ્પષ્ટ કરવા માટે આક્ષેપિત મેમોરેન્ડમ આઈઆઈ જારી કરવામાં આવ્યો હતો. આક્ષેપિત મેમોરેન્ડમ-આઈઆઈ ની કાયદેસરતા (કાયદા અંગે સરકારની સમજણની શુદ્ધતા) એ અમારી વિચારણા માટેનો મુદ્દો છે.

૮. અરજદારોએ દલીલ કરી,

(i) ગ્રુપ એ અને બી ની મોટી સંખ્યામાં ઓળખાયેલી જગ્યાઓ માત્ર બઢતી દ્વારા જ ભરવામાં આવે છે. આક્ષેપિત મેમોરેન્ડાના કારણે, તે જગ્યાઓના સંબંધમાં ૧૯૯૫ ના અધિનિયમની કલમ ૩૩ હેઠળ અનામતનો લાભ નકારવામાં આવે છે. તેથી અરજદારો સંગઠનાત્મક વંશવેલના ઉપરના છેડે નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં તકો ગુમાવે છે. એ પ્રતિવાદીઓનો કેસ ન હોઈ શકે કે અરજદારો તેમની વિકલાંગતાને કારણે ઓળખાયેલી જગ્યાઓમાં ઓફિસના કાર્યો કરવા માટે અયોગ્ય છે. આવી જગ્યાઓ પહેલેથી જ પી.ડબલ્યુ.ડી થી ભરવા માટે યોગ્ય તરીકે ઓળખવામાં આવી છે. ભરતીની પદ્ધતિના આધારે પી.ડબલ્યુ.ડી વચ્ચેનું વર્ગીકરણ ભેદભાવપૂર્ણ છે અને તેને ૧૯૯૫ ના અધિનિયમ અથવા ભરતી દ્વારા પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશ્યો સાથે કોઈ સંબંધ નથી. ભારત સરકારે ત્રણ ટકા અનામતના લાભમાંથી ગ્રુપ એ અને બી ની ઓળખાયેલી જગ્યાઓને બાકાત રાખીને એક મનસ્વી અને અતાર્કિક ભેદ ઊભો કર્યો છે.

(ii) ઇન્દ્રા સાહની અને અન્ય વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્ય, ૧૯૯૨ સપ્લી (૩) એસસીસી ૨૧૫ (ત્યારબાદ, 'ઇન્દ્રા સાહની કેસ' તરીકે ઓળખાય છે) માં આ કોર્ટ દ્વારા નિર્ધારિત બઢતીમાં અનામત પરનો પ્રતિબંધ પી.ડબલ્યુ.ડી ને લાગુ પડતો નથી.

૯. પ્રતિવાદીઓએ દલીલ કરી

(i) કે ૧૯૯૫ ના અધિનિયમની કલમ ૩૩ નો આદેશ માત્ર ત્યારે જ લાગુ પડે છે જ્યારે ઓળખાયેલી જગ્યાઓ સીધી ભરતી દ્વારા ભરવામાં આવે. આક્ષેપિત મેમોરેન્ડમ-આઈઆઈ માં માત્ર ભારત સરકારનો નીતિગત નિર્ણય છે જેના દ્વારા ગ્રુપ સી અને ગ્રુપ ડી ની જગ્યાઓ જ્યારે બઢતીની પદ્ધતિ દ્વારા ભરવામાં આવે છે ત્યારે પણ અનામત આપવામાં આવે છે. કારણ કે નીતિગત નિર્ણયે બઢતીમાં અનામતને ઓળખાયેલી ગ્રુપ સી અને ગ્રુપ ડી જગ્યાઓ પૂરતી મર્યાદિત કરી છે, અરજદારોને ઓળખાયેલી ગ્રુપ એ અને ગ્રુપ બી જગ્યાઓમાં બઢતીમાં અનામત માંગવાનો કોઈ અધિકાર નથી.

(ii) પ્રતિવાદીઓએ વધુમાં દલીલ કરી કે ઇન્દ્રા સાહની કેસ સ્પષ્ટપણે ચુકાદો આપે છે કે અનામત સરકારી સેવામાં ભરતીના પ્રારંભિક સ્તરે જ મર્યાદિત હોવી જોઈએ અને બઢતીના તબક્કે નહીં. ઉચ્ચ સ્તરની જગ્યાઓમાં અનામત પૂરી પાડવી બંધારણીય રીતે અસ્વીકાર્ય છે. તેથી, પ્રતિવાદીઓએ દલીલ કરી કે ઇન્દ્રા સાહનીમાં નિર્ધારિત કાયદાના પ્રકાશમાં, અરજદારોને ઓળખાયેલી ગ્રુપ એ અને ગ્રુપ બી જગ્યાઓ માટે બઢતીમાં ત્રણ ટકા અનામત આપવામાં આવે તે બંધારણીય રીતે અસ્વીકાર્ય છે.

૧૦. રાજ્ય હેઠળની કોઈ જગ્યા ફક્ત વ્યક્તિઓના કોઈ "બંધારણીય રીતે લાયક" વર્ગના વ્યક્તિઓ દ્વારા જ ભરવા માટે અનામત રાખવી જોઈએ કે અન્યથા તે રાજ્યની નીતિ પસંદગીની બાબત છે. આવી નીતિ ક્યાં તો કાયદા અથવા વહીવટી આદેશો દ્વારા નિર્ધારિત કરવામાં આવે છે. કોઈપણ નીતિ ઘડવા માટે વિવિધ પરિબલો ધ્યાનમાં લેવાના હોય છે જેમ કે કોઈ ચોક્કસ જગ્યા પરની જવાબદારીઓનું સ્વરૂપ, તે વર્ગમાં ઉપલબ્ધ જગ્યાઓની સંખ્યા અને જે વર્ગ માટે અનામત પૂરી પાડવાની માંગ કરવામાં આવે છે તે વર્ગના વ્યક્તિઓ માટે તે જગ્યાઓના વર્ગમાં પહેલેથી જ અસ્તિત્વમાં રહેલું પ્રતિનિધિત્વ અને અન્ય અસંખ્ય બાબતો.

૧૧. પરંતુ આવા પરિબલો બંધારણના અનુચ્છેદો ૧૪ અને ૧૬ ની યોજનાના સંદર્ભમાં સુસંગત હોવા ઉપરાંત નીતિ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવાના હેતુઓ સાથે પણ સુસંગત હોવા જોઈએ. કાયદાના સમાન સિદ્ધાંતો કોઈ જગ્યા અથવા જગ્યાઓના વર્ગને ભરવાની પદ્ધતિના પ્રશ્ન પર પણ લાગુ પડે છે.

૧૨. હાથ પરના મુદ્દા સંબંધે રાજ્યની નીતિ ૧૯૯૫ ના અધિનિયમ દ્વારા નિયંત્રિત થાય છે. તે (કલમ ૩૨ હેઠળ) યોગ્ય સરકારને પી.ડબલ્યુ.ડી થી ભરવા માટે યોગ્ય જગ્યાઓ ઓળખવા માટે અધિકૃત કરે છે. ભારત સરકારે

સત્તાનો ઉપયોગ કર્યો છે અને જાહેરનામા દ્વારા જગ્યાઓ ઓળખી છે. જાહેરનામામાં ગ્રુપ એ અને ગ્રુપ બી ની કેટલીક જગ્યાઓનો સમાવેશ થાય છે.

૧૩. ગ્રુપ એ અને ગ્રુપ બી માં આમાંની કેટલીક ઓળખાયેલી જગ્યાઓ માટે, ભરતીની પદ્ધતિ માત્ર બઢતી દ્વારા છે. ૧૯૯૫ ના અધિનિયમની કલમ ૩૨ હેઠળ ઓળખની વૈધાનિક કવાયત પાછળનો ઉદ્દેશ્ય નિષ્ફળ જશે જો તે ઓળખાયેલી જગ્યાઓ પર અનામત નકારવામાં આવે એમ કહીને કે આમાંની બધી અથવા કેટલીક જગ્યાઓ માત્ર બઢતી પદ્ધતિ દ્વારા જ ભરવાની છે. અમારી સમક્ષ એ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે પી.ડબલ્યુ.ડી ને એક વર્ગ તરીકે ગ્રુપ એ અને ગ્રુપ બી ની કેટલીક ઓળખાયેલી જગ્યાઓ પર હકદાર ગણવામાં આવતા નથી કારણ કે આક્ષેપિત મેમોરેન્ડા અને સંબંધિત નિયમો મુજબ, આ ઓળખાયેલી જગ્યાઓ પર નિમણૂક માટેની એકમાત્ર પદ્ધતિ બઢતી દ્વારા છે. એકવાર કલમ ૩૨ હેઠળ જગ્યાઓ ઓળખાઈ જાય પછી, ભરતીની એવી પદ્ધતિ નિર્ધારિત કરીને કે જેના પરિણામે વૈધાનિક અનામત નકારવામાં આવે, આવી ઓળખ પાછળના હેતુને નિરાશ કરી શકાય નહીં. તે ૧૯૯૫ ના અધિનિયમની કલમ ૩૩ હેઠળ વૈધાનિક લાભથી પી.ડબલ્યુ.ડી ને છેતરવાનું એક સાધન બની રહેશે.

૧૪. હવે અમે ઈન્ફ્રા સાહની દ્વારા પ્રસ્તાવિત બઢતીમાં અનામત પરના પ્રતિબંધની લાગુ પડતી બાબતની તપાસ કરીશું. ઈન્ફ્રા સાહની પહેલાં, કાયદા

હેઠળ બઢતીમાં અનામતની પરવાનગી હતી જેમ કે આ કોર્ટ દ્વારા જનરલ મેનેજર, સધર્ન રેલવે અને અન્ય વિરુદ્ધ રંગાચારી, એઆઈઆર ૧૯૬૨ એસસી ૩૬ માં અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું હતું. ઇન્દ્રા સાહનીએ ખાસ કરીને રંગાચારીને એ હદે ૨૬ કચો કે રંગાચારીમાં બઢતીમાં અનામતને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ પરવાનગીપાત્ર માનવામાં આવી હતી. ઇન્દ્રા સાહનીએ ખાસ કરીને એ પ્રશ્નને સંબોધ્યો હતો કે શું અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ બઢતીની બાબતોમાં અનામતની પરવાનગી આપી શકાય છે. બહુમતીએ ઠરાવ્યું કે અમારી બંધારણીય યોજના હેઠળ બઢતીમાં અનામતની પરવાનગી નથી.

૧૫. પ્રતિવાદીએ દલીલ કરી હતી કે ઇન્દ્રા સાહનીમાં પ્રશ્ન ૭ નો જવાબ હાથ પરની પરિસ્થિતિને સંપૂર્ણપણે આવરી લે છે અને ઇન્દ્રા સાહનીમાં પેરા ૮૨૮ પર બહુમતી અભિપ્રાય દ્વારા વર્ણવેલ કારણો ગ્રુપ એ અને ગ્રુપ બી ની ઓળખાયેલી જગ્યાઓમાં બઢતીમાં અનામતને રોકવા માટે પણ લાગુ પડવા જોઈએ.

૧૬. અમે પ્રતિવાદીની રજૂઆત સાથે સંમત નથી. ઇન્દ્રા સાહની નો ચુકાદો અનુચ્છેદ ૧૬(૪) ના વ્યાપમાં આવતા નાગરિકોના પછાત વર્ગોની તરફેણમાં અનામતના સંદર્ભમાં ઉદ્ભવ્યો હતો.

૧૭. અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ કલ્પના કરાયેલ પછાત વર્ગો નાગરિકોના સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો છે. દેવદાસનમાં, આ કોર્ટ દ્વારા એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૧૬(૪) એ અનુચ્છેદ ૧૬(૧) માં સમાવિષ્ટ સિદ્ધાંતનો અપવાદ છે. જોકે, સુબ્બા રાવ, જે., એ તેમના અસંમતિ દર્શાવતા ચુકાદામાં મત વ્યક્ત કર્યો કે અનુચ્છેદ ૧૬(૪) એ અનુચ્છેદ ૧૬(૧) નો અપવાદ નથી પરંતુ અનુચ્છેદ ૧૬(૧) માં રહેલા સિદ્ધાંતને વ્યક્ત કરવાની એક ભારપૂર્વક રીત છે. આ અસંમતિ દર્શાવતો મત પાછળથી કેરળ રાજ્ય વિરુદ્ધ એન.એમ. થોમસ, (૧૯૭૬) ૨ એસસીસી ૩૧૦ માં બહુમતી નિર્ણયમાં મંજૂર કરવામાં આવ્યો. અંતે, ઇન્દ્રા સાહનીમાં, ૯-ન્યાયાધીશોની બેંચે બહુમતી દ્વારા (જીવન રેડ્ડી, જે. દ્વારા બોલતા) પુષ્ટિ કરી કે અનુચ્છેદ ૧૬(૪) એ અનુચ્છેદ ૧૬(૧) માંના નિયમનો અપવાદ નથી પરંતુ તે "(આવા) વર્ગીકરણનું ઉદાહરણ" છે.

૧૮. સિદ્ધાંત એ છે કે રાજ્ય અનુચ્છેદ ૧૬(૧) માં દર્શાવેલ કોઈપણ પરિબળોના આધારે ભેદભાવ (જેમાં સામાન્ય રીતે પસંદગીનો સમાવેશ થાય છે) કરશે નહીં. જોકે "વાજબી વર્ગીકરણ" ના સિદ્ધાંત હેઠળ, એવું હંમેશાં ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે રાજ્ય એવા લોકોના વર્ગો ઓળખી શકે છે જેઓ વિશિષ્ટ લાક્ષણિકતાઓ અથવા ગેરફાયદા ધરાવતા હોય અને કાયદા હેઠળ તેમની સાથે અલગ વ્યવહાર કરી શકે. આપણા રાષ્ટ્રના ઇતિહાસ, સામાજિક અને વસ્તીવિષયક સંદર્ભને ધ્યાનમાં

રાખીને, બંધારણના ઘડવૈયાઓએ રાજ્યને અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ રાજ્ય હેઠળ રોજગારના હેતુ માટે પસંદગીયુક્ત સારવાર માટે નાગરિકોને ઓળખવા માટે સક્ષમ બનાવવાનું યોગ્ય માન્યું.

૧૯. આ કોર્ટ ઇન્દ્રા સાહનીમાં રાજ્ય દ્વારા પછાત વર્ગ તરીકે ઓળખાયેલા નાગરિકોના વિવિધ વર્ગોને રાજ્ય હેઠળ રોજગારમાં અનામત પૂરી પાડવાની રાજ્યની કાર્યવાહી સાથે વ્યવહાર કરી રહી હતી. આવી ઓળખની પ્રક્રિયા અને અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ પૂરી પાડી શકાતી અનામતોની પ્રકૃતિ અને હદ એ આ કોર્ટ સમક્ષ મુખ્ય મુદ્દાઓ હતા. આ સંદર્ભમાં, આ કોર્ટે ઠરાવ્યું હતું કે રાજ્ય હેઠળ ઉચ્ચ જગ્યાઓ પર બઢતીના સંદર્ભમાં અનામત બંધારણીય રીતે અસ્વીકાર્ય છે.

૨૦. ઇન્દ્રા સાહની કેસમાં પ્રસ્તાવિત નિયમના આધારને દૂર કરવા માટે, સંસદે બંધારણ (સિત્યોતેરમો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૯૫ ઘડ્યો. અનુચ્છેદ ૧૬(૪એ) દાખલ કરીને, અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના નાગરિકોની તરફેણમાં ઇન્દ્રા સાહનીમાં નિર્ધારિત નિયમમાંથી એક અપવાદ ઊભો કરવામાં આવ્યો છે.

૨૧. ઇન્દ્રા સાહની માં નિર્ધારિત સિદ્ધાંત માત્ર ત્યારે જ લાગુ પડે છે જ્યારે રાજ્ય પછાત વર્ગ તરીકે ઓળખાતા અમુક વર્ગના નાગરિકોને રાજ્ય હેઠળ રોજગારની

બાબતમાં પસંદગીયુક્ત સારવાર આપવા માંગે. અનુચ્છેદ ૧૬(૪) રાજ્યને અનુચ્છેદ ૧૬(૧) હેઠળ અન્ય વર્ગના નાગરિકોને ભેદભાવપૂર્ણ સારવાર (અનામત) પૂરી પાડવાથી રોકતું નથી જો તેઓ અન્યથા આવી સારવાર માટે પાત્ર હોય. જોકે, કાયદા હેઠળ આવી પસંદગીયુક્ત સારવાર ઊભી કરવા માટે, અનુચ્છેદ ૧૬(૧) ના આદેશ સાથે સુસંગત રીતે, રાજ્ય અનુચ્છેદ ૧૬(૧) માં દર્શાવેલ જાતિ, ધર્મ વગેરે જેવા પરિબલોમાંથી કોઈપણને આધાર તરીકે પસંદ કરી શકે નહીં. પી.ડબલ્યુ.ડી માટે અનામત પૂરી પાડવાનો આધાર શારીરિક વિકલાંગતા છે અને અનુચ્છેદ ૧૬(૧) હેઠળ પ્રતિબંધિત કોઈ માપદંડ નથી. તેથી, ઇન્દ્રા સાહની માં નિર્ધારિત બઢતીમાં કોઈ અનામત ન હોવાનો નિયમ પી.ડબલ્યુ.ડી માટે સ્પષ્ટપણે અને ધોરણસર રીતે કોઈ લાગુ પડતો નથી.

૨૨. ૧૯૯૫ નો અધિનિયમ 'એશિયા અને પેસિફિક પ્રદેશમાં વિકલાંગ લોકોની સંપૂર્ણ ભાગીદારી અને સમાનતા પરની ઘોષણા' હેઠળ ભારતની જવાબદારીઓને પૂર્ણ કરવા માટે ઘડવામાં આવ્યો હતો. ૧૯૯૫ ના અધિનિયમ પાછળનો ઉદ્દેશ્ય પી.ડબલ્યુ.ડી ને સમાજમાં એકીકૃત કરવાનો અને તેમની આર્થિક પ્રગતિ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે. ઉદ્દેશ્ય પી.ડબલ્યુ.ડી ને 'તેમના પોતાના ભાગ્યના નિર્માતા' માં ફેરવવાનો છે. પી.ડબલ્યુ.ડી ની અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ કલ્પના કરાયેલ પછાત વર્ગો સાથે સરખામણી થઈ શકે નહીં અને ન થવી જોઈએ. કદાચ,

પછાત વર્ગો અને પી.ડબલ્યુ.ડી બંને માટે સામાજિક વલણ અને ઐતિહાસિક ઉપેક્ષા વગેરે જેવા કેટલાક પરિબલો સામાન્ય છે.

૨૩. ૧૯૯૫ ના અધિનિયમ પછીના લાંબા વર્ષોમાં સરકારી રોજગારમાં પી.ડબલ્યુ.ડી ની સંખ્યા (ત્રણ ટકાથી ઘણી ઓછી) સ્વીકૃત રીતે ઓછી હોવાની નોંધ લેવી નિરાશાજનક છે. તેમના પ્રવેશના અવરોધોની, તેથી, ૧૯૯૫ ના અધિનિયમના કાનૂની માળખામાં કડક ધોરણો દ્વારા ચકાસણી થવી જોઈએ.

૨૪. ૧૯૯૫ ના અધિનિયમની કલમો ૩૨ અને ૩૩ નું સંયુક્ત વાંચન વહીવટની આવશ્યકતાઓ અને પી.ડબલ્યુ.ડી ને વધુ તકો પૂરી પાડવાની અનિવાર્યતા વચ્ચે સુંદર અને રચાયેલ સંતુલન સ્પષ્ટ કરે છે. તેથી, અમારા વિશ્લેષણના પ્રથમ ભાગમાં વિગતવાર જણાવ્યા મુજબ, કલમ ૩૨ હેઠળ ઓળખની કવાયત નિર્ણાયક છે. એકવાર જગ્યા ઓળખાઈ જાય, તેનો અર્થ એ છે કે પી.ડબલ્યુ.ડી ઓળખાયેલી જગ્યા સાથે સંકળાયેલા કાર્યો કરવા માટે સંપૂર્ણપણે સક્ષમ છે. એકવાર આ રીતે સક્ષમ જણાયા પછી, કલમ ૩૩ હેઠળ ત્રણ ટકાથી ઓછી ન હોય તે હદે અનામત અનુસરવી જોઈએ. એકવાર જગ્યા ઓળખાઈ જાય, ઉક્ત જગ્યા ભરવા માટે રાજ્ય દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી ભરતીની પદ્ધતિને ધ્યાનમાં લીધા વિના તે પી.ડબલ્યુ.ડી માટે અનામત રાખવી જોઈએ.

રૂપ. અગાઉના વિશ્લેષણના પ્રકાશમાં, અમે આક્ષેપિત મેમોરેન્ડાને ગેરકાયદેસર અને ૧૯૯૫ ના અધિનિયમ સાથે અસંગત જાહેર કરીએ છીએ. અમે સરકારને ગ્રુપ એ અને ગ્રુપ બી ની તમામ ઓળખાયેલી જગ્યાઓમાં પી.ડબલ્યુ.ડી ને ત્રણ ટકા અનામત વિસ્તારવાનો વધુ નિર્દેશ આપીએ છીએ, આવી જગ્યાઓ ભરવાની પદ્ધતિને ધ્યાનમાં લીધા વિના. આ રિટ પિટિશન તે મુજબ મંજૂર કરવામાં આવે છે.

સિવિલ અપીલ નંબર ૫૩૮૯ / ૨૦૧૬

(એસએલપી (સી) નંબર ૨૪૪ / ૨૦૧૬ માંથી ઉદ્ભવતી)

રિટ પિટિશન (સિવિલ) નંબર ૫૨૧ / ૨૦૦૮ માં અમારા નિર્ણયને ધ્યાનમાં રાખીને, આ સિવિલ અપીલનો પણ નિકાલ કરવામાં આવે છે, ખર્ચ અંગે કોઈ આદેશ રહેશે નહીં.

રિટ પિટિશન મંજૂર કરવામાં આવી અને સિવિલ અપીલનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો.

નિધિ જૈન

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.